

ğı gibi askerler de üzerlerine taşlaşmış çamur yağdıran ebâbîl kuşları tarafından kurt yemiş yaprağa çevrildiler (bk. FİL SÜRESİ). Böylece planları boşa çıkan ve ordusu perişan olan Ebrehe kendisi gibi kurtulabilen askerleriyle birlikte Yemen'e dönmek zorunda kaldı; kısa bir süre sonra da öldü.

Fil Vak'ası'nın vuku bulunduğu zamana dair kaynaklarda verilen bilgilerde büyük farklılıklar vardır. 547, 552 veya 563 yılları yanında Hz. Peygamber'in bu olaydan sonra gelen on üç ile kırk yıl arasındaki bir tarihte doğduğu rivayetleri de bulunmaktadır. Yaygın olan inanış Hz. Peygamber'in doğumundan elli, elli beş gün veya üç ay önce, muharrem ayının çıkmasına on üç gün kala bir pazar günü vuku bulduğudur ki bu tarih Araplar'da nesî** geleneğini göz önüne alanlara göre 569, diğerlerine göre ise 570 veya 571 yılıdır.

Kaynakların çoğunun orduda Mahmûd adlı bir tek filin bulunduğunu kaydetmesine karşılık (meselâ bk. İbn Sa'd, I, 91; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXX, 303) bazı rivayetlerde sekiz, on iki, on üç, hatta 1000 kadar filden bahsedilmektedir (İbn Sa'd, I, 92; Kurtubî, XX, 193; Cevâd Ali, III, 507). Mahmûd adının Arapça kaynaklara, nesli tükenmiş büyük tarih öncesi fillerine verilen "mamut" (mammouth) adından bozularak girmiş olabileceği ileri sürülmektedir (Hamîdullah, I, 289-290). Hz. Peygamber Mekke'nin fethedildiği gün, "Allah fili Mekke'ye girmekten alıkoydu ve yalnız resulü ile müminleri oraya hâkim kıldı" buyurmuş, Hudeybiye'de devesi Kusvâ çökünce bazı sahâbîlerin, "Kusvâ çöktü" demeleri üzerine de, "Kusvâ çökmedi, onu fili tutan tuttu" demiştir (İbn Kesîr, XV, 8665).

Abdullah b. Abbas, Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib'in kızı Ümmü Hânî'nin evinde, kuşların attığı bu taşlardan zıfar boncuğu gibi kırmızı çizgili olan bir tanesini gördüğünü, Hz. Âişe de ordunun önünde giden filin sürücüsü ile bakıcısına kör kötürüm bir halde dilenirlerken rastladığını söylemiştir (Fahreddin er-Râzî, XXXII, 97).

Kureys kabilesi, Mekke ve Kâbe için büyük önem taşıyan Fil Vak'ası'nı tarih başlangıcı kabul etmiş ve meydana geldiği yıl "âmü'l-fil" adıyla meşhur olmuştur; ancak bu durum uzun sürmemiştir. Olayın Kureys üzerinde bıraktığı etkinin büyüklüğüne ilk delil, Kur'an-ı Ke-

rîm'in "ashâbü'l-fil" şeklinde adlandırıldığı saldırganları yine Fil adındaki bir sûre ile onlara hatırlatmasıdır. Diğer Arap kabileleri de bu olay sebebiyle Kureys'e saygı duymuşlar ve bunu onlara "ehlül-lah" diyerek belli etmişlerdir; birçok şair ise bu vak'ayla ilgili çeşitli şiirler söylemiştir (İbn Hişâm, I, 57-62).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hişâm, *es-Sîre*², I, 41-62; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 90-92; İbn Habîb, *el-Muḥabber*, s. 10; Belâzûrî, *Ensâb*, I, 67-69; Ezrakî, *Aḥbâru Mekke* (Melhas), I, 134-157; Taberî, *Târîḫ* (de Goeje), I, 932-945; a.mlf., *Câmi'u'l-beyân* (Bulak), XXX, 191-197, 303; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünûf*, I, 241-293; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XXXII, 96-102; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 442-453; Kurtubî, *el-Câmi*³, XX, 187-200; İbn Kesîr, *Tefsîr* (trc. Bekir Karlıḡa — Bedrettin Çetiner), İstanbul 1407/1987, XV, 8657-8681; Âlûsî, *Rûḥu'l-me'ânî*, XXX, 232-237; Eyûb Sabrî Paşa, *Vakıa-i Ashâb-ı Fil*, İstanbul 1301; Muhammed Abduh, *Tefsîru cüz'i 'Amme*, Kahire 1904, s. 156-158; Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 6097-6146; Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an* (trc. M. Emin Saraç v.dğr.), İstanbul, ts. (Hikmet Yayınları), XVI, 367-385; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, III, 480-521; M. Beyyûmî Mehrân, *Dirâsât târîḫiyye mine'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Riyad 1400/1980, s. 389-410; Fuâd Ali Rızâ, *Ümmü'l-kurâ, Beyrut 1987*, s. 215-231; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi* (Tuğ), I, 284-291; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1991, XI, 95-100; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, V, 35-36; R. Strothmann, "San'a", *İA*, X, 179; A. F. L. Beeston, "al-Fil", *EI*² (Fr.), II, 916; Ahmet Lütfi Kazancı, "Ebrehe", *DiA*, X, 79-80; Levent Öztürk, "Etiyopya", a.e., XI, 492.

MUSTAFA FAYDA

FİLÂHA

(bk. ZİRAAT).

FİLÂLİLER

(الفلاليون)

XVII. yüzyıldan
günümüze kadar Fas'ı yöneten
bir İslâm hânedanı.

Aleviyye (Aleviyyûn) adıyla da anılan Filâlîler, VII. (XIII.) yüzyılın ortalarında Hicaz'daki Yenbû'dan Sicilmâse'ye göç eden Hasan ed-Dâhil'in soyundan gelmektedir. Hasan ed-Dâhil Hz. Ali'nin oğlu Hasan'ın neslinden olup soyu Fas şeriflerinin önemli bir kolunu meydana getirmektedir. Fazilet ve takvâ sahibi, âlim bir kişi olarak tanınan Hasan ed-Dâhil Şeyh Ebû İbrâhim'in kızı ile evlendi ve Maslah'a yerleşti; 706 veya 707 (1306-1307) yılında vefat edince Sicilmâse'ye defnedildi.

Hasan ed-Dâhil'in ahfâdından Mevlây I. Ali eş-Şerîf, XV. yüzyılda Sebte ve Tanca'da Portekizliler'e karşı yapılan savaşlara katıldı ve hizmetleriyle Filâlî ailelerinin prestijini arttırdı. Ancak bu yıllarda Filâlîler'in belli bir siyasî amacı yoktu. Tâfilâlt bölgesinde önemli bir güç ve nüfuz sahibi olmalarına rağmen Sa'dîler'in son sultanı Ahmed el-Mansûr'un XVII. yüzyılın başında ölümüne kadar idareyi ele geçirme mücadelesine girmediler. XVII. yüzyılın başlarında Filâlîler siyasî faaliyetlere başladıklarında Sûs bölgesi, Batı Sahrâ ve Der'â bölgesi Ebû Hassûn es-Simlâlî'ye bağlı idi. Der'â ve Târûdânt'tan geçen Batı Afrika ticaret yolu da Ebû Hassûn'un kontrolünde bulunuyordu. Fas şehri ve yakınlarındaki Orta Atlas'ın iç kesimlerine kadar olan yerler ise Dilâîler'in elindeydi. Dilâîler ile Sûs bölgesine hâkim olan Simlâlîler birbirine düşmandı. Bunların dışında kırsal kesimde Şeyh A'râs ve Merakeş'te Şebbâne kabilesi etkiliydi. Sebte, Melîle, Cüzürü'l-Ca'feriyye, Arâiş ve Asilâ İspanyollar'ın, Berice de Portekizliler'in elinde bulunuyordu. Bu bölgele- rin dışında kalan göçebe kabileler ise siyasî gruplardan güçlü olanın safında yer alıyordu.

Filâlîler 1630'lardan itibaren Şerîf b. Mevlây III. Ali ile siyaset alanına çıktılar ve Güney Fas'ta Sicilmâse, Sûs ve diğer bazı yerlerin yönetimini elinde bulunduran Emîr Ebû Hassûn'a karşı siyasî mücadele başlattılar. Bu mücadele 1045'ten (1635-36) itibaren oğlu Mevlây Muhammed b. Şerîf ile devam etti. Mevlây Muhammed, Ebû Hassûn taraftarlarını 1050 (1640) yılında Sicilmâse'den çıkardı ve orada otoritesini kurdu. Halktan görmüş olduğu destek sayesinde Ebû Hassûn kuvvetlerini Der'â'dan ve çevresindeki Sahrâ'dan da çıkarmayı başardı. Fakat Fas ve yöresine hükmeden Dilâîler Mevlây Muhammed'in Fas'a hücum etmesinden korktular ve Sicilmâse çevresindeki bazı noktalara birlikler yerleştirerek Melviyye vadisine doğru çekildiler. 1056 (1646) yılındaki Kâa Savaşı'nda Mevlây Muhammed'in kuvvetlerini hezimete uğratarak Muhammed el-Hâc liderliğinde Sicilmâse şehrine girdiler. Ancak 1059'da (1649) Mevlây Muhammed Fas halkının zimnî biatını aldı. Böylece Fas'ın çevresinde Filâlîler'le Dilâîler arasında savaşlar başladı. Bu arada Mevlây Muhammed ile kardeşi Reşîd arasında çatışmaya varan anlaşmazlıklar çıktı ve 1664'te Reşîd'in galibiyetiyle sonuçlandı.

Doğu Fas'ın tamamının biatını alarak nizamî bir ordu kurma yolunda önemli adımlar atan Mevlây Reşid, Doğu Mağrib'e giden yolu emniyet altına almak için önce Tâzâ şehrini ele geçirdi, sonra da Fas'a yöneldi. O sıralarda Fas tefrikalar ve karışıklıklar sebebiyle en kötü günlerini yaşıyordu. 1076'da (1666) gerçekleşen dördüncü hücum neticesinde Mevlây Reşid Yeni Fas'ı ele geçirdi. Hemen ardından 40.000 kişilik bir ordu ile Kasrû'l-Kûtâme'ye yürüdü. Bu harekât-tan haberdar olan bölge hâkimi Hızır Gaylân kaçarak önce Asilâ'ya, oradan da mülteci sıfatıyla Cezayir'e geçti. Bu esnada Selâ şehrinden biat haberi geldi, bunu diğer şehirler takip etti ve Sultan Reşid hâkimiyet sahasını Atlas Okyanusu sahillerine kadar yaydı. 1669'da Merakeş'e girdi, Sûs ve Anti Atlas'ı aldı. Ancak Mevlây Reşid bu başarılarını pekiştirmeden 1672'de Merakeş'te vefat etti ve yerine kardeşi Mevlây İsmâil geçti. Mağrib onun devrinde (1672-1727) siyasî yönden en güçlü dönemini yaşadı. Toplumda mevcut güç odaklarına dayanarak uzun süre başarılı olamayacağını düşünen Mevlây İsmâil, sadece kendine bağlı olan bir ordu kurdu. Çoğunluğunu Araplar'dan meydana getirdiği bu ordu, çekirdeğini Merakeş yakınlarında oturan Vedâye Arap kabilesi oluşturduğu için Vedâye adıyla da anılmıştır. Bu kabileden sonra ordudaki en önemli grup Ma'kûl Arapları'ydı. En kalabalık ve güçlü grubu ise siyah kölelerden oluşturulan ve "Abîd alayları" (Abîdû'l-Buhârî) olarak bilinen, sayıları 150.000 civarındaki köle ordusu teşkil ediyordu. Sultan ayrıca Orta Atlas'ta yerleşmiş bulunan kabileleri korumak için yeni kasabalar inşa ettirdi. Böylece ticaret yollarını da güven altına almak istedi. Her kasabaya çok sayıda köle ve muhafız yerleştirdi. Mevlây İsmâil Orta Atlas bölgesindeki kuvvetlerine yakın olan Mik-nâse'yi başşehir yaptı. Sultan ülke çapında yönetimi ele geçirirken Tanca (1678), Ma'mûre (1681), Arâiş (1689) ve Asilâ (1691) gibi bölgeleri de yabancılardan geri aldı. Fakat Mevlây İsmâil'in 1727'de ölümünden sonra Mağrib taht kavgaları sebebiyle otuz yıl süren anarşi dönemine girdi. Bunun asıl kaynağı ise Abîd alayları ile Vedâye kabileleriydi. Siyasî istikrarsızlık ekonomik çöküntüye sebep oldu ve binlerce kişi açlıktan öldü. Ülke yeniden rahat ve huzura ancak Muhammed b. Abdullah dönemin-

de (1757-1790) kavuşabildi. Sultan birbirine karşıt grupların gücünü kırarak ülkede güvenliği sağladığı gibi gelir seviyesini arttırmayı da başardı. Seleflerinden farklı olarak ulemânın güvenliğini kazandı ve vergi toplamada ulemânın desteğiyle önemli başarılar elde etti. Bu dönemin en belirgin özelliği ticarî hareketin Atlas sahillerine intikal etmesidir. Avrupalı tüccarlara kolaylıklar sağlanmış, onlardan öşür vergisi kaldırılmış, böylece bölgede kalmaları teşvik edilmiştir.

1790'da Mevlây III. Muhammed'in ölümüyle ülkede yeni bir kargaşa dönemi başladı. Yoğun taht kavgalarından sonra Yezid iki yıllık saltanatı döneminde (1790-1792) İspanya ile mücadele etti ve Güney Fas'taki isyanlarla uğraştı. 1792'de kardeşi Mevlây Süleyman başa geçti ve otuz yıl süren saltanatı boyunca Mevlây Muhammed'in kurmaya çalıştığı ekonomik yapıyı geliştirdi. Kabilelere karşı şehir halkını ve sülâlelere karşı da ulemâyı destekleyen Mevlây Süleyman, saltanatının son yıllarına kadar ciddi bir muhalefetle karşılaşmadı. Ancak 1819'da başlayan Berberî isyanları sultanın otoritesini iyice zayıflattı. Mevlây Süleyman 1822'de vefat etti. Onun döneminin dikkat çeken özelliklerinden biri Fas'ın içine kapanık bir ülke haline gelmesidir. Avrupa ile ihtilâftan kaçınmak isteyen sultan dış ülkelerle ilişkilerini asgariye indirdi. Dinî sebeplere dayandırarak ihracatı yasakladı ve ithalâtta yüzde elli vergi artırımına giderek Avrupa ile ticarî ilişkileri zayıflattı.

Süleyman'dan sonra tahta geçen Abdurrahman b. Hişâm (1822-1859), Muhammed b. Abdurrahman (1859-1873) ve Mevlây Hasan (1873-1894) dönemlerinde Avrupa'nın nüfuzu giderek arttı. 1844'te Fransa, 1860'ta İspanya karşısında alınan yenilgiler, Fas'ın Avrupa ülkeleriyle başetmesinin mümkün olmadığını açıkça ortaya koydu. Bu yenilgiler aynı zamanda ülke içindeki muhalif güçleri de harekete geçirdi. Özellikle 1860 yenilgisinden sonra güneyde ve kuzeyde çıkan isyanlar iki yıl süreyle ülkenin geleceğini tehdit etti. Bu olaylardan sonra Filâlî sultanları Avrupa güçleri arasında denge politikası takip ederek ülkenin bağımsızlığını korumaya çalıştılar. Bu politikanın en başarılı uygulayıcısı olan Mevlây Hasan'ın 1894'te ölümünden sonra yerine on dört yaşındaki oğlu Abdülazîz geçti. Yeni sultanın işlerini

veziri Bâ Ahmed yürütmekteydi. Bâ Ahmed 1900'de vefatına kadar istikrarı korudu ve ülkede iç karışıklıklara meydan vermedi. Onun ölümünden sonra Sultan Abdülazîz otoritesini tam olarak tesis edemedi. Özellikle 1904'te patlak veren Cilâlî b. İdrîs ez-Zerhûnî'nin (Bû Hamâre er-Rûkî) isyanları sultanı güç durumda bıraktı. Ülke içindeki muhalif gruplara karşı kendini koruyamayan Abdülazîz gittikçe Fransızlar'a yaklaşmaya başladı. Onun yönetiminden hoşnut olmayanların başlattığı isyanlar üzerine sultanlıktan ayrılan Abdülazîz'in yerine kardeşi Abdülhafîz geçti. Abdülhafîz döneminde (1907-1912) Fas'ta iç karışıklıklar giderek yoğunlaştı. Bunun üzerine ülkeye müdahalesini arttıran Fransa 1912'de Fas'ı himayesine aldı. Ancak Fas'ın kuzey, güneybatı ve İfni bölgesi İspanya'ya verildi. 1956 yılına kadar süren himaye döneminde Fransa zaman zaman anlaşamadığı Filâlî sultanlarını değiştirdiyse de hânedanın devamına izin verdi. Fas'ın bağımsızlık mücadelesine önemli katkılarda bulunan Sultan V. Muhammed bağımsızlıktan sonra kral unvanını aldı. Kral Muhammed'in 1961'de vefat etmesiyle de halen tahtta bulunan II. Hasan hükümdar oldu. Kral II. Hasan 1962 yılında ilân ettiği anayasa ile meşrutî monarşi idaresini kurdu. 1972'de üzerinde önemli değişiklikler yapılan bu anayasa Fas'ta hâlen yürürlüktedir.

FİLÂLÎ HÜKÜMDARLARI

I. Muhammed eş-Şerîf (Tâfilâlt'ta)	1041 (1631)
II. Muhammed	1045 (1635)
Reşid	1075 (1664)
İsmâil	1082 (1672)
Ahmed	1139 (1727)
Abdullah	1141 (1729)
Abdullah'ın tahtı ele geçirmek isteyen çeşitli zümrelerle mücadelesi	1147-58 (1735-45)
III. Muhammed	1171 (1757)
Yezid	1204 (1790)
Hişâm	1206 (1792)
Süleyman	1207 (1793)
Abdurrahman	1238 (1822)
IV. Muhammed	1276 (1859)
I. Hasan	1290 (1873)
Abdülazîz	1311 (1894)
Abdülhafîz	1325 (1907)
Yûsuf	1330 (1912)
V. Muhammed, birinci hükümdarlığı	1345 (1927)
Muhammed b. Arefe	1372 (1953)
V. Muhammed, ikinci hükümdarlığı	1375 (1955)
II. Hasan	1381 (1961)

BİBLİYOGRAFYA :

Abdurrahman b. Zeydân, *İthâfû i' lâmi'n-nâs bi-cemâli aḥbârî ḥâḍıratı Mıknâs*, Rabat 1933, I-V; a.m.f., el-*‘İz ve’ş-şavle fî me’âlimi nûzu-mi’d-devle*, Rabat 1962, I-II; a.m.f., el-*Men-ze’u’l-lâṭif fî t-telmîḥ li-mefâḥiri Mevlây İsmâ’îl b. eş-Şerîf*, Rabat, el-Hizânetü’l-Âmme, nr. 595 C; Ebû’l-Kâsım ez-Zeyyânî, et-Tercümânü’l-mu’rib *‘an düveli’l-meşriḳ ve’l-mağrib*, Rabat, el-Hizânetü’l-Âmme, nr. 658 D; a.m.f., el-Büstânü’z-ẓarîf fî devleti evlâdi Mevlây *‘Alt eş-Şerîf* (nşr. Reşid ez-Zâviye), Rabat 1992; Muhammed er-Rabâtî ed-Daif, *Târîḥu’d-devleti’s-Sa’ide* (nşr. Ahmed el-Umârî), Rabat 1986; Kâdirî, *Neşrû’l-meşânî*, I-IV; Selâvî, *Kitâbü’l-İstikṣâ*, VII-VIII; Muhammed Ekensûs, el-Ceyşü’l-‘aremmemü’l-ḥumâst fî devleti Mevlânâ *‘Alt es-Sicilmâst*, Rabat 1336; Ahmed el-Alevî, el-Envârü’s-seniyye fî nisbeti men bi-Sicilmâse mine’l-eş-rafî’l-Muḥammediyye, Muhammediye 1966; E. Aubin, *Le Maroc d’aujourd’hui*, Paris 1904; E. Lévi-Provençal, *Les Historiens de Chorfas*, Paris 1922; Zambaur, Manuel, s. 81; H. Terrasse, *Histoire du Maroc*, Casablanca 1951, I-II; a.m.f., “Alawis”, *El²* (Fr.), I, 366-369; *Les Sources inédites de l’histoire du Maroc, deuxième série, dynastie filalienne, archives et bibliothèques de France*, Paris 1953, I-V; J. L. Miège, *Le Maroc et l’Europe (1830-1894)*, Paris 1961-63, I-IV; Ch. A. Julien, *Histoire de L’Afrique du nord de la conquête arabe à 1830*, Paris 1975; Muhammed el-İfrânî, *Nüzhetü’l-ḥādî fî aḥbârî mülûkî’l-ḳarni’l-ḥādî*, Rabat 1977; Muhammed el-Ahdar, el-Ḥayâtü’l-‘edebiyye fî’l-Mağrib *‘alâ ‘ahdi’d-devleti’l-‘Aleviyye*, Dârülbeyzâ 1977; Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, s. 47-50; İbrâhim Harekât, el-Mağrib *‘abre’t-târîḥ*, Dârülbeyzâ 1985, I-III; Jamil M. Abun-Nasr, *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, Cambridge 1987, s. 228-247, 297-313, 369-393, 416-419; L. Mezzine, *Le Tafılalt, contribution à l’histoire du Maroc aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Casablanca 1987; R. Montagne, *Les Berbers et le Makhzen dans le sud du Maroc*, Casablanca 1989; Allen R. Meyers, “Slave Soldiers and State Politics in Early Alawi Morocco, 1668-1727”, *International Journal of African Historical Studies*, XVI/1, Boston 1983, s. 39-48.

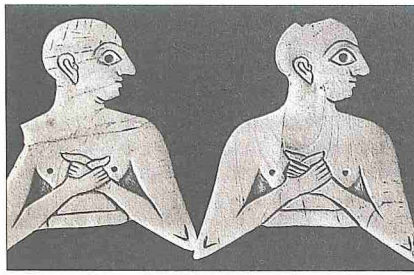
MUHAMMED RAZÜK

FİLAYAĞI

(bk. PÂYE).

FİLDİŞİ

Süsleme sanatlarında ve lüks eşya yapımında kullanılan filin kavisli iki iri dişi Arapça’da âc ve nâbü’l-fil (bu tamlama marfil şeklinde İspanyolca’ya geçmiştir), azmü’l-fil ve bazı kabile lehçelerinde hantan adlarıyla anılır (*Lisânü’l-‘Arab*, “ḥṭn” md.). Meccüddin İbnü’l-Esîr (III, 316) ve İbn Kuteybe (bk. İbn Hacer, II, 138) gibi bazı müellifler, hadislerde geçen “âc” ile “zebl”in (bağa) kastedilmiş olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Câhiz’in naklettii-

Tarihî Mari şehrinde bulunmuş Sumerler’e ait insan figür-lü fildişi parçalar - Suriye Millî Müzesi / Şam

ğine göre bazı Hintliler, fildişinin aslında tersine gelişerek damağı delip çıkan boynuz olduğu iddiasındadır (*Kitâbü’l-Ḥayevân*, VII, 116-117). Türkler çocuklarına Yağan (fil) Tigin gibi bir ad verecek kadar fili tanıdıkları halde Kâşgarlı Mahmud’un fildişinden hiç söz etmeyişi, bu maddenin o dönem Türkler’i tarafından fazla kullanılmamış olmasıyla açıklanabilir. Fildişinin Batı dillerindeki karşılığı olan ve Latince ebür / ebordan gelen ivoire, ivory kelimesi, benzer özelliklerinden dolayı fildişinin yanı sıra su aygırı, mors, deniz gergedanı, kaşalot ve yaban domuzu gibi hayvanların dişleri için de kullanılmaktadır.

Yazılı Belgelerde Fildişi. Çivi yazılı Akkadca tabletlerde şinni piri (şin [Ar. sin] “diş”; pir / pil “fil”) şeklinde geçen fildişi, milâttan önce III. binyıldan itibaren Mezopotamya, Mısır, Anadolu ve diğer Ön Asya uygarlıklarında, özellikle mâbed ve saraylarda kullanılan çeşitli lüks eşyanın yapımı için aranan bir malzeme idi. Yazılı belgeler fildişinin Afrika’dan (Sudan, Etiyopya) ve deniz yoluyla Hindistan’dan getirildiğini bildirmekte, tasvirî sanat eserleri de kölelerin omuzlarında taşınan fildişlerinin krallara hediye olarak sunulduğunu göstermektedir. Herodotos, Pers İmparatoru Daryüs’e Etiyopyalılar’ın getirdikleri hediyeler arasında fildişini de sayar (*Tarih*, III, 97, 114).

Eski Ön Asya fildişi işlemeciliğinin en önde gelen temsilcisi Fenikeliler’dir ve başta Asurlular’la İbrânîler olmak üzere bütün komşu uygarlıkları etkilemişlerdir. Megiddo kazılarında ele geçen fildişi bir paneldeki (m.ö. XII. yüzyıl) taht tasviriyle Ahd-i Atîk’te anlatılan Hz. Süleyman’ın altın kaplama fildişi tahtı (I. Krallar, 10/18-20; II. Tarihler, 9/17-19) arasında tam bir benzerlik bulunduğu görüldü (NBD, rs. 114). Ahd-i Atîk’in bazı

yazılarında geçen “fildişi (şenhabbîm) ev” ve “fildişi saray” ifadeleri (I. Krallar, 22/39; Mezmurlar, 45/8), üst tabakaya mensup insanların oturdukları mekânları fildişi levhalarla kaplattıklarını göstermektedir. “Neşîdeler Neşîdesi” bölümünde de sevgilinin boynu “fildişi kule”ye benzetilmiştir (7/4). İsrâiloğulları’nın uyarıldığı Amos bölümündeki tehdit sözlerinden, daha sonraki dönemlerde fildişiyle bezenmiş evlerin ve fildişinden yapılmış divan gibi lüks eşyanın çoğaldığını anlamak mümkündür (3/15; 6/4). Hezekiel bölümünde de fildişi kakmalı şimşir kerevetlerden bahsedilmektedir (27/6). Ahd-i Cedîd’de ise “fildişi kap” ifadesi ne rastlanır (Vahiy, 18/22).

Afrika ve Hindistan’dan gelen ticaret yollarının üzerinden geçtiği Arap yarmadasının fildişi ticaretinde önemli bir yeri olduğu muhakkaktır. Nitekim Fav kazılarında çeşitli fildişi eşyaya rastlanmıştır (Ensârî, s. 28, 99). Câhiliye şiiri de bu bölgede fildişi eşyanın alınıp satıldığını ve bunlara çok değer verildiğini göstermektedir. Amr b. Külsüm’ün sevgilisinin göğüslerini fildişi hokkaya benzetmesi (bk. Tebrîzî, s. 259-260) bu konuda bir fikir vermeye yeterlidir.

Hz. Peygamber’in şahsî eşyası arasında fildişinden (âc) bir tarağın da adı geçmektedir (Hamîdullah, I, 343); İbnü’l-Esîr ise bunun bağadan (zebl) yapılmış olabileceği ihtimalini ileri sürer (*en-Nihâye*, III, 316). Bu görüşün, fildişinin Mâlikî ve Şâfîler’ce necis, Hanefîler’ce (İmam Muhammed hariç) temiz sayılması ihtilâfından kaynaklandığı sanılmaktadır. Bu hâri’nin İbn Şihâb ez-Zührî’den ta’lîkan rivayet ettiğine göre Selef ulemâsının bir kısmı fildişi tarak kullanmakta ve fildişinden yapılmış küçük kaplarda mu-

IV. (X.) yüzyıla ait fildişi oyma sandukçe - Nebre (Navarra) Müzesi / İspanya

